

А.В. Савченко,
кандидат юридичних наук
(Київський національний університет
внутрішніх справ)

Склад злочину: проблеми визначення конструктивних елементів та ознак

Однією з найважливіших і найзмістовніших категорій у кримінальному праві України є склад злочину, за допомогою якого здійснюється нормативне позначення конкретного злочину, опис відповідних елементів й ознак, а також реалізація провідних завдань, без яких неможливе існування галузі кримінального законодавства та доктрини кримінального права. За суттю склад злочину чи склад правопорушення (лат. “*corpus delicti*”) – це комплексний міжгалузевий інститут, який є складовою частиною теорії держави та права, філософії права, міжнародного, кримінального та інших галузей права. Разом із тим, поняття складу злочину, зміст й обсяг його елементів та ознак, його функціональне навантаження та законодавче регулювання можуть бути неоднаковими, якщо йдеться про кримінально-правові традиції різних країн, тим більше, коли ці країни належать до неоднакових правових сімей. Але і в межах однієї правової сім’ї спостерігаються досить суттєві відмінності у підходах щодо розуміння окремих характеристик складу злочину. Більше того, відчутна різниця щодо визначення й розуміння елементів та ознак складу злочину може спостерігатися навіть в межах кримінального права однієї держави, якщо мова йде про позиції різних кримінально-правових шкіл. На дослідженні цих та інших проблемних положень і хотілося б зупинитися далі докладніше.

Відомо, що Україна, яка раніше була представлена “соціалістичною” правовою сім’єю, трансформувалася (стала орієнтуватися) до романо-германської правової сім’ї [2, 685; 6, 20]. При цьому ні в кого не викликає заперечень, що вагомими репре-

зентантами романо-германської правової сім’ї є зокрема Франція та Німеччина. Однак, порівняно з Україною, кримінальному законодавству тієї ж Франції не відоме поняття “склад злочину”, але воно знає три елементи злочину: 1) легальний (діяння закріплене у законі); 2) матеріальний (об’єктивні ознаки злочинного діяння); 3) моральний (суб’єктивні ознаки злочинного діяння) [7, 51]. Не вживається термін “склад злочину” й у кримінальному законодавстві та доктрині Німеччини, а замість цього там йдеться про “склад діяння” (§ 13 КК ФРН), що також може перекладатися як “склад закону” чи “законний склад” [5, 38]. Отже, очевидно, що при такій ситуації важко дискутувати, що ж є складом злочину у Франції чи Німеччині, які його елементи й ознаки.

У кримінальному праві державах англо-американської правової сім’ї (зокрема, в Англії та США) також не йдеться про склад злочину; замість нього доктрина та судова практика виокремлюють два елементи злочину – “*actus reus*” (характеризує об’єктивну сторону злочину) та “*mens rea*” (характеризує суб’єктивну сторону злочину), які мають поєднуватися, утворювати одне ціле, “іти в парі”, інакше не буде підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності та призначення їй відповідного покарання [1, 207]. При цьому “*actus reus*” – це вчинене особою протиправне вольове діяння (дія чи бездіяльність), яке часто позначається терміном “поведінка” (“*conduct*”); щодо причинності, то сторона обвинувачення має довести, що дії особи були закономірною та безпосередньою причиною небезпечних наслідків.

“*Mens rea*” (у перекладі – “винний дух”, “злий розум”, “заборонений умонастрій”) – це кримінальний намір, стан психіки, що відбиває винність особи. Отже, кримінальне право держав англо-американської правової сім’ї також оминає питання щодо “складу злочину”.

Невирішеним залишається це питання й у кримінальному праві держав інших правових сімей (зокрема, у державах-репрезентантах правової сім’ї Далекого Сходу чи мусульманської правової сім’ї). Навіть якщо аналізувати кримінальне право сусідніх із Україною держав (зокрема, Російської Федерації чи Республіки Білорусь), то і там можна знайти суттєві відмінності щодо законодавчих і доктринальних поглядів на проблему складу злочину. Наприклад, якщо за КК Російської Федерації, так само як і за КК України, підставою кримінальної відповідальності є все ж таки склад злочину (ст. 8), то за КК Республіки Білорусь – не склад злочину, а власне злочин як винне заборонене КК діяння (ст. 10) [4]. Таким чином, кримінальне право Республіки Білорусь категорично відмовилося від терміну “склад злочину” і такий підхід, на наш погляд, не зовсім вписується у законодавчі традиції та законодавчу ментальність пострадянських держав.

Разом із тим, навіть при принципово однаковому підході українського та російського законодавця щодо проблеми складу злочину, все ж таки очевидно чимало різниць при аналізі елементів та ознак цієї кримінально-правової категорії в кожній окремій державі. Наприклад, визначення видів вини сформульоване в кримінальному законодавстві України та РФ зовсім по-різному, зокрема: КК України акцентує увагу на суспільно небезпечному характері діяння при визначенні видів умислу, а КК РФ – на суспільній небезпеці самих дій; КК України оперує поняттям “непрямий умисел” і “злочинна самовпевненість”, а КК РФ – “побічний умисел” і “легковажність”; КК України не визначає поняття “невинне спричинення шкоди (казусу)”, а КК РФ – це робить тощо. У більш глобальному порівнянні щодо інших елементів і ознак

складу злочину (елементів злочину) різниця між ними в межах навіть однієї правової сім’ї може бути більш відчутною. Так, якщо суб’єктом складу злочину в Україні та Російській Федерації може бути тільки фізична особа, то у Франції – як фізична, так і юридична особи, тощо (і це при тому, що всі три держави – Україна, РФ та Франція – належать до репрезентантів романо-германської правової сім’ї).

Якщо звернутися тільки до положень кримінального права України, то, як вже зазначалося вище, у доктрині також можуть існувати різні погляди щодо елементів, ознак та інших характеристик складу злочину. Зазначимо, що у національній теорії кримінального права *склад злочину* – це передусім сукупність юридичних (об’єктивних і суб’єктивних) ознак, що характеризують вчинене суспільно небезпечне діяння як злочин. Загальновизнаною є позиція, що склад злочину утворює обов’язкова (універсальна) кількість властивих йому елементів, а саме: 1) об’єкт; 2) об’єктивна сторона; 3) суб’єкт; 4) суб’єктивна сторона. При цьому кожен з елементів складу злочину містить відповідні йому ознаки. Ми підтримуємо позицію, відповідно до якої розрізняють двадцять ознак складу злочину, а саме: 1) ознаки об’єкта складу злочину: суспільні відносини (власне об’єкт злочину); предмет злочину; потерпілий від злочину; 2) ознаки об’єктивної сторони складу злочину: суспільно небезпечне діяння; суспільно небезпечні наслідки; причинний зв’язок між суспільно небезпечним діянням і наслідками, що настали; місце; час; спосіб; обстановка; знаряддя; засоби вчинення злочину; 3) ознаки суб’єкта складу злочину: фізична особа; осудність; вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність; ознаки спеціального суб’єкта; 4) ознаки суб’єктивної сторони складу злочину: вина; мотив; мета; емоції (емоційний стан) [3]. Однак у теорії кримінального права наявні різні підходи щодо переліку та змісту конкретних ознак, які їх утворюють. Наприклад, одні вчені визнають, що об’єктом злочину є суспільні відносини (В.Я. Тацій, М.Й. Коржанський та ін.),

інші – що це охоронювані кримінальним правом блага (С.Б. Гавриш) чи соціальні цінності (Є.В. Фесенко, П.П. Андрушко та ін.). В одних працях потерпілий є ознакою об’єкта складу злочину (Ю.В. Александров, В.А. Клименко), в інших це заперчується (С.Г. Волкотруб, О.М. Омельчук, В.М. Ярін та ін.). Теж саме стосується й емоційного стану, оскільки в одних джерелах він є ознакою суб’єктивної сторони складу злочину (В.М. Короленко), а в інших про нього взагалі не згадують (В.І. Борисов, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк). Щодо ознак об’єктивної сторони складу злочину, то в ній окремі вчені пропонують не виділяти знаряддя та засоби вчинення злочину (М.І. Панов) або ж, навпаки, виділяти ситуацію вчинення злочину, як поєднання місця, часу й обстановки (Є.В. Фесенко), а також джерело вчинення злочину (В.К. Матвійчук). Складною в розумінні та остаточно нерозробленою є проблема причинно-наслідкового зв’язку при вчиненні злочину. У зв’язку із розробкою проекту Закону України “Про відповідальність юридичних осіб за вчинення злочинів” та вимогами Концепції реформування кримінальної юстиції в Україні актуальним також є питання щодо криміналізації дій юридичних осіб.

Усе зазначене вище свідчить про те, що проблема складу злочину в кримінальному праві України не є вирішеною до кінця, не повною мірою опрацьовано іноземний досвід з цього питання, поки що відсутні універсальні підходи щодо розуміння елементів та ознак складу злочину тощо. Все це орієнтує на здійснення подальшої наукової розробки, вивчення та конкретизації згаданої проблеми, обговорення та врахування

відповідних позицій і доводів вчених з питань щодо складу злочину.

Список літератури:

1. *Лейленд П.* Кримінальне право: злочин, покарання, судочинство / П. Лейленд ; пер. з англ. П. Тарашук. – К.: Основи, 1996. – 207 с.
2. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / отв. ред. – д.ю.н., проф. А.Я. Сухарев. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001.
3. *Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф.* Сучасне кримінальне право України: курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько. – 2-е вид., виправ. та доповн. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. – 636 с.
4. Уголовные кодексы Российской Федерации и Республики Беларусь: краткий сравнительный анализ и сопоставительная таблица: учебно-практическое пособие / под ред. д.ю.н., профессора Н.Г. Кадникова. – БФ МосУ МВД России. – Брянск, 2004. – 326 с.
5. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: учебное пособие / под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М.: Омега-Л, Институт международного права и экономики им. А.С. Грибоедова, 2003.
6. *Хавронюк М.І.* Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М.І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006.
7. *Хохлова І.В., Шем’яков О.П.* Кримінальне право зарубіжних країн (в питаннях та відповідях): навчальний посібник / І.В. Хохлова, О.П. Шем’яков. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. .